Повість

З німецької переклала Наталя ІВАНИЧУК

Ми їхали з повітового міста Коломиї на село. Був вечір і була п'ятниця. Поляки кажуть: "П'ятниця завжди добра на початок", але мій кучер-німець, колоніст з Маріагільфа, вважав п'ятницю нещасливим днем, бо саме у п'ятницю помер наш Господь на хресті, започаткувавши тим самим християнство.

Цього разу німець мав рацію, бо за півгодини їзди від Коломиї нас зупинила селянська варта.

— Гов! Пашпорт!

Ми стали. Але ж пашпорт! Мої папери, щоправда, були в порядку, та хто ж думав за мого шваба. Той сидів собі на передку, так ніби винайдення пашпорта було справою ще неблизького майбутнього, лускав батогом та закладав губку у свою куцу люльку. Міг бути й змовником! Його безсоромно вдоволене обличчя дратувало русинів-селян. Пашпорта він не мав — правильно?— тож селяни познизували плечима — і це теж правильно.

— Змовник,— був висновок.

— Але ж, хлопці, подумайте! — Даремно.

— Змовник!

Мій шваб йорзнув знічено на своєму передку і безуспішно спробував щось пояснити, калічачи русинську мову. Усе надаремне. Селянська варта знає свої обов'язки. Чи хтось зважився б запропонувати їй гроші?

Тільки не я. Отож нас зі всіма манатками запровадили до найближчого шинку, за якихось сто кроків від варти.

Здалеку, начебто само по собі, щось зблискувало. Це була прибита на кісся коса одного селянина, який вартував перед дверима шинку, а просто над димарем завис місяць і поглядав на селянина та на його косу. Місяць заглядав через маленьке віконечко до шинку, шпурляючи досередини блищики, наче пригорщу срібних монет, наповнював сріблом калюжі, дражнячи скупого єврея. Я маю на увазі шинкаря, який стрів нас на порозі і свою нестримну радість перед такими поважними гостями висловлював монотонним вайканням.

Шинкар вийшов перевальцем, наче качка, поцілував мій правий рукав, залишивши на ньому масну пляму, а тоді — задля симетрії — і лівий, лаючи при цьому селян за те, що вони "такого пана", "такого пана" — годі йому було знайти якусь незвичайну ознаку в мені — "такого пана" арештували, такого цілком, цілком чорно-жовтого1 пана, пана, який із обличчя цілком чорно-жовтий, і душа якого цілком чорно-жовта — він готов поклястися у цьому на торі! Шинкар сварився й поводив себе так, ніби селяни йому особисто завдали не знати якого зла.

Я ж тим часом полишив свого шваба біля коней — селяни пильнували його — і спрямував свою чорно-жовту душу до шинку, де вона простяглася собі на дерев'яній лаві попід великою піччю.

Скоро я знудився, бо друзяка Мошко мав з біса роботи — подавав гостям горілку та останні плітки — і лише зрідка вистрибував, наче блоха, з-за своєї широкої ляди до мого столу, присмоктувався моцно і намагався зав'язати освічену бесіду про політику та літературу.

Та все ж я нудився й роззирався довкола.

Тут усюди панував зеленкуватий колір мідної патини. Економно скручені ґноти гасових ламп наповнювали шинок зеленавим світлом. Зелене мерехтіння на стінах, велика зелена квадратова піч, наче покрита патиною, зелений мох проростав крізь каміння-долівку Ізраелю. Зелені денця чарок, справжня патина на маленьких мідних пугарчиках, з яких пили селяни; вони підходили до шинквасу й клали свої мідні монети. Зеленава пліснява покривала сир, що його поставив переді мною Мошко. Мошкова жінка у жовтому шляфроку з великими кольору патини квітами сиділа за піччю й присипляла своє зеленаво-бліде маля. Зеленава патина на скрушному обличчі єврея, зеленава патина довкола його маленьких неспокійних очиць, навколо його тонких, рухливих ніздрів, навколо його гірких, насмішливо скривлених кутиків уст.

Бувають обличчя, які з часом вкриваються мідною патиною, бувають такі... Саме таким було воно і у мого єврея.

Шинквас стояв поміж мною та завсідниками шинку. Селяни, здебільшого місцеві, сиділи за довгим вузьким столом, вони стиха розмовляли, схилившись докупи своїми стрепіхатими, тоскно-зеленими головами. Один видався мені дяком. Він заправляв розмовою, мав перед собою велику чарку, з якої — задля доконечного респекту — час від часу потягав, і читав щось решті присутніх з напівзотлілої зеленої русинської газети.

Усе це тихо, серйозно, гідно, а надворі варта співала якоїсь сумної пісні, звуки якої, здавалося, долинали з далекої далечі. Мов духи, витали ті звуки довкруг шинку, і скаржилися, і ніяк не важилися вплинути досередини, поміж живих людських шепотів.

Смуток просочувався крізь усі шпарини, як тлін; місячне світло й пісня. Моя нудьга теж перейшла у смуток, у той смуток, котрий так притаманний нам, українцям, в упокорення, у відчуття неминучості. І моя нудьга була такою ж неминучою, як сон та смерть.

Дяк саме дійшов у газеті до оголошень про померлих, народжених, про заручини, про розклад поїздів, коли раптом знадвору долинув лемент, ляскання батога, кінський тупіт та людські голоси.

Потім стало тихо.

Тоді почувся якийсь голос, що змішався з голосами вартових. То був сміхотливий чоловічий голос, у ньому вчувалася музика, зухвала, погірдлива музика, яка не сахнулася й не змовкла перед людьми у шинку. Вона звучала все ближче, аж доки прибулець став на порозі.

Я витягнув шию, але побачив тільки високу стрункy постать, бо чоловік спинився на порозі шинку спиною до мене, весело перемовляючись з селянами.

— Але ж, друзяки! Зробіть мені ласку, хіба не впізнаєте мене? Хіба я схожий на емісара? Гляньте на мене! Хіба їздять державні урядовці четвериком коней по цісарських дорогах без пашпорта? Чи швендяє державний

урядовець з люлькою в зубах, як я? Браття! Явіть мені ласку, будьте мудрі!

Тепер стало видно кілька селянських голів, і стільки ж рук, які чухали ці голови, що мало б означати: "Ласки ми тобі не явимо, братчику!.."

— Не згодні? Та на бога, де ваш розум!

— Так не буде.

— Та хіба ж я поляк? Чи ви хочете, може, щоб мої батьки перевернулися у своєму гробі на цвинтарі біля церкви у Чернилицях? Чи ж не воювали мої предки разом із Богданом Хмельницьким та козаками

проти поляків? Тих битв не перелічити. Під Пилявцями, Корсунем, Ботовим, під Жовтими Водами.

Брали з ним в облогу Збараж, у якому були й поляки, лежали, стояли чи сиділи, не знаю, як кому того хотілося. Ну, на милість Божу, дайте мені проїхати.

— Ні.

— Навіть якщо мій предок разом із гетьманом Дорошенком брав у облогу

Львів? Тоді, скажу я вам, голови польських магнатів були дешевші за груші, але... бувайте здорові й пропустіть мене.

— Ні.

— Ні! Дійсно, ні?

— Таки ні.

— Що ж, добре. Дай, Боже, вам здоров'я!

Прибулець мужньо скорився долі, не ремствуючи більше. Він увійшов до шинку — Я усе ще не бачив його обличчя,— кивнув євреєві, який знову по-качиному став упадати перед новим гостем, і сів за шинквас, спиною до мене.

Єврейка прислухалася, глянула на нього, поклала сонне маля на піч і підступила до шинквасу. Коли Мошко привів її до свого дому, певно, вона була красуня,— ладен дати на відсіч голову. Тепер усі риси на її обличчі очужіли, загострилися. Біль, ганьба, ляпаси та батожані побої довго гуляли по спині її народу, аж доки в його очах з'явився оцей

палаючо-зів'ялий, сумно-насмішливий, принижений та водночас жадібний помсти вираз. Єврейка зігнула свою стрункy спину, її тонкі прозорі руки крутили горілчану мірку, її очі прикипіли до прибульця. Пристрасна, сповнена жадань душа проглядала з цих великих чорних жагучих очей, наче вампір із зотлілого гробу людської натури, поглядом присмокталася до вродливого обличчя того чоловіка.

То й справді був вродливий чоловік, він перехилився до неї через шинквас, наче місяць, але кинув на стіл справжні срібняки і зажадав пляшку вина.

— Вийди! — сказав єврей до жінки.

Вона зігнулася ще нижче й пішла із заплющеними очима, наче сновида. А Мошко зашепотів через стіл до мене: "То небезпечний чоловік, небезпечний чоловік",— і похитав своєю обачною голівкою з дрібними масними кучериками над чолом.

Його слова привернули увагу прибульця, він швидко обернувся, побачив мене, підвівся, зірвав з голови свою округлу баранячу шапку і вибачився у якнайвишуканіший спосіб. Ми привіталися. Приязність та чоловіколюбність русинів настільки вкоренилася в їхній мові та звичаях, що годі й намагатися перевершити співрозмовника у витонченій манері вести розмову. Ми ж привіталися ще вишуканіше, ніж це звичайно буває. Після того, як ми безліч разів запевнили один одного у своїй повній відданості та поприпадали один одному до стіп, "небезпечний чоловік" сів напроти мене і попросив дозволу набити люльку. Курили селяни, курив дяк, врешті й піч курила, але він попросив, і я згодився "з чистого милосердя". Він натоптав свою довгу турецьку люльку.

— Ох ці селяни!— сказав він весело.— Але й я добрий! Ну, скажіть самі,

чи могли б ви прийняти мене з віддалі ста кроків за поляка?

— Звичайно, ні.

— От бачите, любий брате! — вигукнув він у пориві непогамовної

вдячності,— а спробуйте-но поговорити з ними. — Він витягнув з торби кресало, поклав на нього маленький шматочок губки і став викрешувати вогонь.

— А жид назвав вас небезпечним чоловіком.

— Он як,— чоловік дивився на стіл поперед себе і усміхався.— Мошко

гадає — щодо жінок. Бачили, як він відіслав геть свою жінку? Вони швидко спалахують.

Тут спалахнула й губка. Чоловік заклав її у люльку, й невдовзі нас оповили сизі хмари диму. Він скромно потупив очі і лише посміхався.

Я ж розглядав його без поквапу.

Був він, видно з усього, поміщиком, добре вбрання, табакерка багато вишита, поводження аристократичне. З коломийської околиці,— в кожному разі, з коломийського повіту, бо єврей упізнав його. Русин — про це він одразу ж сказав, та й не такий балакучий, щоб прийняти його за поляка. Цей чоловік міг подобатися жінкам. У ньому нічого не було від тієї грубої сили, від тієї неприкритої незграбності, яка в інших народів вважається мужністю, він був наскрізь просякнутий шляхетністю, стрункий і вродливий, однак пругка енергія, непереборна впертість промовляли у кожному його рухові. Каштанове пряме волосся, трохи закучерявлена, коротко підстрижена борода кидали густу тінь на обвітрене аж до засмаги, проте витончене обличчя.

Він уже не був зеленим юнаком, проте мав шахраюваті очі хлопчака. Невгасима доброзичливість і любов до людей м'яко прозирала з цього засмаглого обличчя, з темних борозен, які полишило на ньому життя.

Він підвівся й пройшовся по шинку. Широкі штани заправлені у зморшкуваті жовті чоботи, попід широким розстібнутим сердаком підперезаний крайкою, на голові — хутряна шапка. Він нагадував тих старих й мудрих бояр, які радили раду з Володимиром та Ярославом, йшли в походи з Ігорем та Романом.

Для жінок він міг таїти в собі небезпеку, тут я євреєві охоче вірю. Він ходив туди й сюди, усміхаючись, а я з цікавістю його розглядав З'явилася єврейка з вином, поставила пляшку на стіл, а сама знову примостилася за піччю, не зводячи з мого співрозмовника погляду. Мій боярин саме проходив повз стіл, зиркнув на пляшку — і наче чогось чекав.

— Токай,— мовив він весело,— найкращий ерзац гарячої жіночої крові.

Він потер долонею груди. Мені здалося, що й нього щось лежить на серці.

— У вас, напевно...— я боявся видатись неделікатним, але він сам жваво закінчив речення.

— Побачення? Маєте рацію!

Чоловік примружив очі, випустив з люльки густу хмару диму і кивнув головою.

— Побачення. І що за побачення! Мені щастить на жінок, розумієте?

Незвичайно щастить. Пустіть мене у рай до святих жон та непорочних дів, і рай стане... борделем. Хай Бог простить мені цей гріх! Можете мені повірити.

— Охоче вірю.

— От бачите. Знаєте, говорять: "Те, чого не скажеш своєму найкращому другові і своїй дружині, скажеш чужакові на битій дорозі". Відкоркуй, Мошку, вино й принеси дві чарки, а ви зробіть мені ласку, випийте зі мною токаю та послухайте про мої любовні походеньки, вишукані, незвичайні походеньки, найдивовижніші з усіх любовних походеньок, раритети, скажу я вам, як-от наприклад, автограф Голіафа, даний філістерові, бо ж срібняки, за які Іуда Іскаріот продав свого учителя,— зовсім не рідкість. Я — можете повірити мені на слово — так уже багато побачив по церквах Галичини та по Русі, що направду, то був не такий уже й нездалий гендель. Агов, Мошку!..

Шинкар прибіг підстрибом, сплюнув кілька разів через плече, вийняв з кишені коркотяг, оббив із пляшки сургуч, здув крихти, а тоді взяв пляшку між свої худі коліна і, гучно крекчучи, витягнув корок. А на довершення ще раз подув на пляшку і налив золотистого токаю у дві найчистіші чарки, які тільки б могли знайтися в Ізраелі. Боярин підняв свою чарку.

— За ваше здоров'я.

Він бажав мені щиро, одним махом вихилив велику чарку. Гурманом він не був, мав би довше смакувати вино, взяти на язик, потім на піднебіння. Єврей, зазираючи йому в очі, вкрадливо говорив:

— Це честь мені, що пан благодійник знову завітав до мене у доброму здоров'ї.— Мошко при цих словах намагався стати у позу лева, ще й вважав за необхідне розчепірювати дряблі руки, що були, мов

пощерблені вуха помпейських амфор, і переминатися з ноги на ногу, то вгору, то вниз, ніби рухаючи ножний млинок.

— А як почувається милостива пані благодійниця та любі дітки?

— Добре! Добре! — мій боярин налив собі другу чарку і вихилив її, але робив усе, потупивши очі, немов засоромившись. А коли єврея вже й слід простиг, він знічено глянув на мене, і я побачив, як він почервонів аж до кінчиків вух. Довго мовчав, довго курив, налив мені вина, а тоді ледь чутно сказав:

— Я, напевно, видаюся вам смішним. Гадаєте собі, мабуть,— має старий осел жінку й дітей удома, а мені збирається тут оповідати про свої романи, побачення та любовні листи. Будь ласка, нічого не кажіть, я й сам знаю. Але бачите, так приємно іноді порозмовляти з чужинцем, от я й подумав... а потім знову... вибачте... це й справді, дивно. Двоє людей зустрічаються, щоб ніколи уже більше не побачитись. Можна собі дозволити розкутість, мовляв, яке мені діло, що він собі про мене подумає. Але це не так. Принаймні у мене не так. Я не хочу виставляти себе у кращому світлі. Такий ось звабник завжди є поєднанням жаги та честолюбства. Якби про мої пригоди ніколи анічогісінько не було відомо, я почувався б найнещаснішою людиною на світі, тому й розповідаю про них кожному стрічному, і у с і мені заздрять, а сьогодні я виставив себе на посміховисько.

Я спробував заперечувати.

— Прошу вас, не треба, так воно є — на посміховисько, бо ж ви не знаєте

моєї історії. Увесь світ знає, що зі мною приключилося, а ви — ні. Коли подобаєшся жінкам, стаєш сміхотворно честолюбним, хочеш, щоб кожен був про тебе доброї думки, роздаєш гроші жебракам на вулиці, а свої історії — чужакам у шинку. О! Це, справді, смішно. Що ж, мушу вам

усе розповісти по порядку. Тож будьте ласкаві вислухати мене. Не знаю чому, але маю до вас трохи довіри.

Я подякував.

— Ну, добре. З чого ж ми почнемо? Карт немає!.. Тож я хочу... але ні...

і все-таки... Подумайте лишень... "добра птиця ніколи не гидить у своєму гнізді", це скаже вам кожен селянин. Але я не добра птиця. Я така собі легка птиця, весела птиця! Гей, Мошку, ще пляшку токаю! Я хочу розповісти вам свою історію.

Він підпер голову руками й замислився. Стало тихо. Знову почулася моторошно-сумна пісня варти: то з далекої далечі — наче долинали стогони мерців, то зовсім близько й тихо, мов душа чужинця, що витає серед розпачливих, нестямно-солодких звуків.

— То ви жонаті? — спитав я нарешті.

— Так.

— Щасливо?

Він засміявся. Його сміх прозвучав невинно, наче сміх дитини, але мене він покоробив, сам не знаю чому.

— Щасливо? — перепитав він. — Що вам сказати? Подумайте, на милість Божу, що таке щастя? Ви маєте маєток?

— Ні.

— Але розумієтеся трохи на господарстві? Та певно ж. Ось бачите, щастя, скажу я вам, не село і не маєток, що належить комусь одному, це наче оренда.

Хто хоче влаштуватися в ньому навіки, той прагне внести в нього порядок. Хто угноює землю, хто береже ліс, чи плекає молоду поросль, чи прокладає дорогу,— він, немов у розпачі, обхопив голову руками,— той, о Боже, той вдає, ніби піклується про наступне покоління. Оренда ж означає — узяти все цього року, або й нині, тільки не потім, не завтра. Це означає: виснажити до решти поле, вирубати ліс, занехаяти пасовиська, дати дорогам зарости травою. Це означає — коли все висотане до краю, а стодоли та стайні кожної миті можуть завалитися, і тік також. Тим краще! І дім! Неперевершено! Неперевершено! Ось той мав насолоду, той торжествував! Ось і маєте щастя! Весело! Весело!

Відкоркували нову пляшку, мій співрозмовник зосереджено налив вино у чарки.

— Що таке щастя? — вигукнув він. — Це віддих. Погляньте! — І він видихнув повітря. — Ось воно! Дивіться! Бачите його? — Він простягнув розчепірені пальці. — Де воно тепер? Мить, секунда, на годиннику лише раз ворухнулася стрілка — і нема! Пісня, якої співають там селяни! Чуєте останній тремтливий звук, що він здіймається й лине, і пливе у повітрі. Здається не буде йому кінця й краю. Він відносить нас далі й далі, все далі! А потім його поглинає ніч, назавжди. Ось це і є щастя.

Ми помовчали.

Зрештою я запитав досить бадьорим тоном.

— Хотів би знати вашу думку, чому всі шлюби нещасливі? Принаймні більшість! Що ви мені на це скажете?

— Я? Нічого! Анічогісінько! Це факт! Але людина, якій самій так ведеться, приймає цей факт як належне, не замислюючись і не опираючись, людина — створіння слабке, у будь-якому стосунку. Я вважаю, що треба нести свій тягар, сприймати свою долю як неминучість, визначеність, як данність нам природою, сприймати так, як, скажімо, зиму або ніч, або смерть. Чому шлюби мають бути неминуче нещасливі? Чи є це — ви ж розумієте мене — неминучість, правило, чи — якщо можна так висловитися — це закон природи?

Чоловік говорив з пристрастю вченого, який розтлумачує свій предмет. Він, очевидно, досконало знав свій фах, але у погляді його не було й натяку на серйозність, натомість — люб'язна цікавість.

— Що ж робить більшість шлюбів нещасливими? — повторив він знову. — Чи розумієте ви мене, брате?

Я щось відказав, як то, звичайно, говориться у таких випадках. Він не дослухав мене, вибачився й продовжив свою розповідь далі.

— Даруйте, але цього ви набралися з німецьких книжок. Так, так. Ви

полюбляєте їх читати, охоче вірю. Я також. Власне, з них набираєшся всяких

ідей та сентенцій — ви ж розумієте мене? — на кшталт "своєї жінки мені було замало" або ж "вона мене не розуміла" і "як жахливо, коли не знаходиш порозуміння", а я такий незвичайний чоловік, і такому оригіналу, як я, властиві цілком оригінальні думки й небуденні почуття, я такий розчарований і ніяк не можу знайти жінки, яка б мене зрозуміла, ось і продовжую шукати свою мрію — усе це — вигадка, усе це — брехня! Та й, узагалі, любий мій друже, чи ви помітили, що кожна людина, власне кажучи, є брехуном? Тільки діляться брехуни на два різновиди — на тих, які дурять інших, матеріалістів (як їх називають у

книжках), та на ідеалістів — так їх називають німці,— ці обдурюють самі себе.

Признаюся, що цей чоловік зацікавлював мене дедалі більше.

Він випив ще чарку токаю, і його вже понесло. Очі блукали, язик у роті теж заблукав, а слова лилися потоком.

— Ну, то що ж, пане, робить шлюб нещасливим? — спитав він і поклав

свою руку на моє плече так, ніби хотів пригорнути мене до свого серця. — Можете собі уявити... діти!

Я був приголомшений.

— Але, друже,— сказав я. — Погляньте на цього жида, який ледве

животіє, та на його жінку. Хіба ж би не розбіглися вони одне від одного, як скажені пси, якби не діти та не любов до них?

Чоловік завзято закивав головою і підняв угору руку, ніби збирався мене благословити.

— Усе це так, усе це так, брате. Тільки це їх тримає, тільки це! Але

вислухайте мою історію. Я був таким собі, як би то вам сказати, глупаком!

Я боявся жінок. От біля коней я почувався чоловіком. Або ж коли брав у руки рушницю і йшов у поле, у ліс чи в гори. Я зовсім не маю наміру розповідати вам тут побрехеньки про свої мисливські подвиги. Досить хіба сказати, що

зустрівши якось ведмедя, я підпустив його зовсім близько і тільки мовив "Гоп, братику!" Ведмідь звівся на задні ноги — я відчував його дихання — і я вистрілив йому прямісінько у білу латку на грудях. Та досить мені було уздріти жінку, і я втікав геть. Коли ж, траплялося, якась заговорювала до мене, я червонів, запинався,— отакий собі йолоп! Я тоді все ще думав, що жінка різниться від нас, чоловіків, довшим волоссям та ще довшим одягом, оце й уся відмінність. От дурень! Ви ж знаєте, як це у нас ведеться. Челядники часто базікають про такі речі, виростаєш собі, уже й вуса засіялись, а ти й не відаєш, чого це при зустрічі з жінкою у тебе шалено починає калатати серце. Отакий собі дурень, скажу я вам!

А коли нарешті я довідався причину, то гадав собі, що відкрив Америку або щонайменше якусь нову планету. Подумати лишень, що дітей не з води виловлюють, наче раків. Ну, добре. І ось я раптом закохався. Сам не знаю, як. Але вам, мабуть, нецікаво?..

— Ну що ви! Прошу...

— Гаразд, Отож я закохуюся. Якось мій покійний батько надумав пустити нас на танці, мене і мою сестру. Прийшов маленький француз із своєю скрип кою, поприходили поміщики з сусідніх маєтків зі своїми синами та доньками.

Це було веселе товариство сусідів. Усі спілкувалися поміж собою і веселилися, тільки я тремтів усім тілом. А маленький француз не клопотав собі довго голову і ставив пари, як йому забаглося. Ухопив за рукав мене та дівчисько наших сусідів, ще зовсім дитину, направду. Вона ще перепиналася через свою сукню і носила довжелезні русі коси.

Ось так і стояли ми. Вона тримала мене за руку, а я... я був ледь живий. Так ми й танцювали. Я не зважувався глянути на неї, тільки наші долоні горіли одна в одній. У кінці танцю оголошують: "Мсьє!" — стаєш перед своєю дамою, клацаєш каблуками, опускаєш, наче підтяту, голову

на груди, згинаєш у лікті руку, береш даму за кінчики пальців і цілуєш у руку. Кров шугнула мені в голову. Вона ж тільки робить кніксен. А коли я підвів голову, вона стояла переді мною геть червона і її очі... Що то були за очі!

Чоловік опустив повіки і відхилився назад.

— Браво, м'сьє! — я був вільний. Більше я з нею не танцював. Вона була донька нашого сусіда. Гарна, що вам сказати, гарна. Гордовита. Щотижня у нас був урок танців. Я жодного разу не розмовляв з нею, але коли вона танцювала козачка, манірно взявшись руками в боки, я поглядом просто упивався нею...

Та досить їй було глянути на мене, як я відвертався, посвистуючи собі під ніс.

Інші ж молоді панове облизували її пальчики, наче цукерки, збивали собі руки й ноги, щоби здобути її хусточку, вона ж відкидала назад свої коси й поглядала на мене.

Коли вона від'їжджала, я освітлював їй сходи, а потім стояв унизу — отоді я почувався героєм. Вона старанно закутувалась, опускала вуаль, приязно кивала усім, аж мені від заздрості обпікало шлунок. Дзвоник уже ледь долинав з далини, а я все ще стояв, тримаючи свічку у руці, яка вже перехнябилася і скрапувала воском. Отакий дурень, як бачите!

А потім уроки танців скінчилися, і я довгий час її не бачив.

Я будився по ночах і плакав, сам не знаючи, чому. Я вчив напам'ять любовні вірші й старанно декламував їх. А деколи я насмілювався пофантазувати, брав гітару і співав, та так, що наш старий мисливський пес вилазив з-під печі, задирав писок до неба і починав вити.

Якось весною я вирішив податися на полювання. Блукаю собі в горах, ліг над краєм прірви, лежу собі так, аж чую хрускіт галуззя, і з хащі виходить велетенський ведмідь, поволі, дуже поволі. Я завмер, і в лісі все завмерло, тільки ворон літає наді мною і кряче. Раптом мене охоплює неймовірний жах, я хрещуся й затамовую подих. Коли ведмідь поминув мене і почвалав геть, я щодуху кинувся бігти.

А потім був ярмарок. Вибачте, що я розповідаю вам так сумбурно. Тож я поїхав на ярмарок, і вона там. Ох! Я ж забув сказати, як вона називається: Миколая Зенькіа Хода у неї була, наче в княгині, і коси уже не спадали на плечі, а були викладені на голові, немов золота корона. Вона йшла так легко, мовби пливла, а складки її сукні чарівно шелестіли, уже в сам той шелест можна було закохатися. Гуде ярмарок, торг іде навкруги, там селяни гупають своїми важкими чобітьми, тут прошмигують крізь юрбу метушливі євреї, крик, ґвалт, сміх, хлопчиська покупували собі маленькі дерев'яні свистки й свищуть. Але вона мене одразу ж помітила.

Тоді я набираюся мужності, озираюся й гадаю собі: "Гов! Ти подаруєш їй сонце! І вона зрадіє, бо що більше ти зможеш їй подарувати?"

Вибачте, я не пояснив, такі сонця продають у рундуках, де торгують ласощами. Я ще здалеку помітив те сонце, і личко у нього було таке здивоване, як у нашого панотця, коли йому доводилося ховати когось задурно. Цього разу сміливості у мене було, наче в самого чорта. Підходжу, кидаю мою двадцятку, мою єдину двадцятку, і купую сонце. Потім біжу, мов навіжений, хапаю її за сукню, що, властиво, є дуже непристойно. Але так уже ведеться, якщо хтось закохався, то поведінка його не завжди буває пристойною. Тож хапаю її за поділ сукні і дарую їй сонце. І як ви гадаєте, що робить моя Миколая?

— Дякує вам, напевно.

— Дякує? Вона... вона сміється мені просто в обличчя, сміється і її батько, сміється її мати, сміються її сестри й кузини, усі Зеньківи сміються! У мене на душі було так, як тоді, на краю прірви, коли до мене поволі підходив ведмідь.

Я хочу бігти, але соромлюся. А родина Зеньківих регоче собі далі. Вони багаті люди, а ми ж так... зводимо кінці з кінцями. Я запихаю обидві руки у кишені й кажу: "Так негарно, панно Миколає, сміятися. Мій батько дав мені на ярмарок двадцятку, і я кинув її на подарунок для вас, як князь кинув би вам до стіп свої двадцять сіл. Тож будьте ласкаві..." Далі говорити я не міг. Ясні сльози

полилися мені з очей. Ой дурень! А панна Миколая бере моє сонце, притискає обома руками до грудей і дивиться на мене. її очі — такі великі, такі безкраї — цілий світ не здавався мені таким безкраїм,— і такі глибокі, затягували

в бездонння, вона просила мене тими очима, уста її тремтіли...

І тоді я крикнув:

— Ох, що я за дурень, панно Миколає! Я хотів би тепер зірвати сонце з неба, справжнє ясне сонце, і покласти вам до ніг, смійтеся з мене, смійтеся!

Тут над'їхав один польський граф. Бричка запряжена шестериком коней, а він, сидячи на передку з батогом у руках, летить собі через ярмарок. Як скажено він мчав! Почувся крик, якийсь єврей покотився долі, Зеньківи кинулися навтьоки, тільки Миколая застигла непорушно, руками заслонившись від коней. Я її на руки і геть звідти. Миколая обняла мене за шию. Усюди крик, а мені танцювати хочеться з нею в обіймах. Та ось граф зник зі своєю бричкою, а дівчина — з моїх обіймів, всього лиш мить, скажу я вам! Надто швидко їхав!

Але я дуже детально розповідаю вам усе, хотів би бути лаконічнішим...

— Ні, ні! Ми, русини, охочі до розповідей, але й охочі слухати розповіді інших. Продовжуйте,— я випростався на лаві, а чоловік знову наладував свою люльку.

— Все одно ми тут арештанти,— сказав він,— тож вислухайте мою історію до кінця. Польський граф роз'єднав нас із бравою сімейкою. Зеньківи розбіглися на всі чотири боки. Гадаєте, я їх шукав? Панна Миколая тримає мене під руку,

так ніжно, а я веду її до батьків, тобто роззираюся довкруги, щоб помітити їх заздалегідь і встигнути звернути у якийсь провулок, котрий вів би геть від ярмаркових халабуд. Я гордо несу свою голову, як козак, і ми собі балакаємо.

Що ж далі? Он сидить жінка й продає жбанки. Панна Миколая наполягає, що для води краще годяться металеві жбани, а я кажу, що дерев'яні,— лиш би про щось говорити; вона хвалить французькі книжки, а я німецькі; вона любить собак, а я — котів. Я перечив їй, тільки б чути її голос, такий любий! А коли вона сердилася, той голос був, наче музика! Зрештою Зеньківи загнали мене, мов дичину, у кут, не було змоги від них вивернутися, ми вискочили татові Зеньківу просто в руки. Той вирішив одразу їхати додому. Що ж, добре. Тепер уже мужність більше не покидала мене, я покликав кучера і сказав йому, як їхати.

Спочатку допоміг сісти мадам Зеньків, підсадив батечка Зеньківа — а той, уявляєте, залазив до воза задком,— а потім став на коліно, а Миколая поставила свою ніжку на друге коліно і стрибнула на своє місце. Підійшли ще сестри та кузини, я перецілував ще з півдесятка рук, а тоді кучер луснув батогом по конях, і... бричка зникла.

Ви вже мені вибачте... Якби ж то я міг... Така вже погана звичка в мене... розповідати усім. Але краще я вже продовжу, бо інакше знову затягну розповідь. Врешті-решт ми ж арештанти.

Отож ярмарок!

Тоді я себе продав, скажу вам, усього, як був. Я блукав, наче пес, який загубив свого господаря. Я був наче сам не свій.

Другого дня я поїхав у село до Зеньківих, там мене добре прийняли. Миколая була ще серйозніша, ніж звичайно, і трохи сумна. І я посмутнів, дивився на неї і думав: "Що з тобою? Я твій, твоя річ, твій раб, роби зі мною, що тобі заманеться, я твій, смійся!" Я зовсім не думав, що вона може бажати чогось більшого.

Тепер я часто сідлав коня й приїжджав до Зеньківих. Якось я сказав Миколаї:

— Дозвольте мені більше вам не брехати.

Вона здивовано поглянула на мене.

— Хіба ви брешете?

— Я кажу вам, що я ваш раб, що моя душа належить вам, що я падаю вам до ніг, цілую ваші сліди, але ж я не роблю цього насправді. Дозвольте ж мені відтепер більше вам не брехати.

Вірите, я... я тої ж миті перестав брехати...

За якийсь час, я почув, як старий слуга казав челядникам: "Наш молодий пан став якийсь підозрілий, у нього на колінах з'явилися дивні плями". Ось так. А тепер мушу розповісти вам про пса.

Село Зеньківих лежало ближче до гір, ніж наше. Вони мали великі отари овець, що паслися собі на волі, попід лісом. Пасовисько було обгороджене міцним парканом. Ночами пастухи розводили ватри, палиці у них були оббиті залізом, була у них і стара мисливська рушниця, кілька вівчарок. Усе через те, що, як уже мовилося, поруч — гори, а вовків та ведмедів водилося там, наче кур. Було їх страшенно багато і множилися вони, як євреї.

Служив там чорний пес. Називали його Вугликом. Був він чорний, як вуголь, і очі його блищали, мов дві вуглинки. Він був другом моєї... ох, вибачте, що це я говорю...

Чоловік почервонів і потупив очі.

Отож Вуглик був другом панни Миколаї. Коли вона була ще малям і вигрівалася у пісочку, приходив Вуглик — сам ще цуцик — лизав її, облизував язиком усеньке личко, а дитя клало свої маленькі рученята між зубиська й сміялося, і Вуглик усміхався теж.

Потім обоє виросли. Вуглик став великим і сильним, як ведмідь, Миколая ж не встигала рости за ним так швидко, але вони й далі любили одне одного. І навіть тоді, як Вуглик пішов стерегти овець. Ніхто його не відсилав, повірте. Просто він був такий великодушний від природи, завжди мусив когось оберігати. На всю околицю не було пса, рівного йому.

Якщо вже він роздирав пса, то тільки тому, що той нападав на іншого. Його уникав вовк, обминав стороною й ведмідь.

Ось тому й захотілося Вугликові стерегти овець. Вони ж були такі бідолашні, лякливі створіння, якраз таких і потребував оберігати наш Вуглик. Він перейшов жити на пасовисько, а до панської господи навідувався тільки в гості. Коли ж він повертався, ягнята збивалися навколо нього, вітали його, а він облизував їх направо й наліво своїм

червоним язиком, ніби хотів сказати: "Добре, вже добре! Знаю, знаю". Миколая також навідувалася до отари, і дівчинка та пес раділи одне одному. Коли ж Миколая подовгу не приходила, пес гнівався і замість бігти до маєтку, подавався до лісу, де забавлявся тим, що відбивав у вовка вовчицю.

То був красень-звір. Досить було з'явитися Миколаї, як він підганяв їй маленьких ягнят. Вона вмощувалася йому на спину, і він ніс її так легко — та що там легко! — гордо! Він знав, кого несе.

Коли я познайомився з Вугликом, він був уже старий, мав погані зуби, паралізовану ногу, багато спав, тож час від часу в отарі пропадали овечки.

У цю пору в нашій окрузі багато говорили про одного ведмедя, страхітливого ведмедя, скажу я вам. Бачили його коло Зеньків.

Я відразу згадав про того ведмедя біля прірви і трохи засоромився.

Якось я знову їхав до Зеньків, аж тут повз мене пробігли селяни, просто до пасовиська, ціла юрба. Я пришпорив коня. Ще здалеку почув: "Ведмідь! Ведмідь!" Страх найшов на мене, я помчав щодуху, зіскочив з коня, а там уже купа людей. Миколая лежить на землі, тримаючи в обіймах вівчарку й плаче. Довкола стоять люди й перешіптуються.

Ведмідь був там, великий ведмідь, і вхопив ягня. Ні пастухи, ні собаки не ворухнулися, тільки репетували що було сили, дівчина закричала, і тоді Вуглик, засоромившись, скочив зі своєю паралізованою ногою через паркан просто на ведмедя. Зуби пса уже затупилися. Він схопив ведмедя, той його. Пастухи вибігли з рушницею, ведмідь утік, ягня врятували, а Вуглик проволочив ноги кілька кроків й упав — як герой, скажу я вам. Миколая кинулася до пса, пригорнула його до грудей. Сльози капали йому на голову, пес глянув на неї, хапнув повітря ще раз — і то був кінець.

У мене було таке відчуття, наче я вчинив убивство.

— Залиште його, панно Миколає,— кажу я. Вона ж підводить свої очі, повні сліз й мовить:

— Ви твердий чоловік, Дмитре (так мене, власне, звати). І я тверда!

Я віддав свого коня пастухам, узяв довгого ножа, ще раз нагострив його, взяв стару рушницю, витягнув набої, наново заладував, ще поклав у торбу пригорщу пороху та свинцю і — в гори!

Я знав, що він ітиме ущелиною.

— Ведмідь?

— Атож. Його я й чекав. Я розташувався в ущелині. Щоб утекти звідти не могло бути й мови. Стіни ущелини були кам'янисті й круті. Угорі росли дерева, але корені жодного з них не провисали так низько, щоб можна було ухопитися за них рукою й підтягнутися догори.

Йому не втекти, і назад він теж не поверне. І я не поверну.

Отак стою я й чекаю його.

Чи бувало вам коли-небудь так самотньо? Чи знаєте ви, що це означає, когось чекати? Доволі нестерпне відчуття, здатне розшматувати людину. Але я стояв у пустельному пралісі і очікував не кого іншого, як ведмедя.

Смішна обережність, безголова мудрість збудження! Я ще раз підштовхнув заряд у ствол рушниці, щоб куля міцно сіла.

Не знаю, як довго я чекав.

Було самотньо, безконечно самотньо.

Угорі, на краю ущелини, зашаруділо листя, крок за кроком, ніби важка хода взутого у чоботи селянина.

Ось він щось собі бурчить.

Ось він.

Він бачить мене й завмирає.

Я виходжу ще крок уперед і натискаю... Але що я натискаю? Я хочу натиснути на курок, мацаю й не знаходжу його... Рушниця не має курка! Я лиш перехрестився, знімаю кептар, обгортаю ним ліву руку, а ведмідь вже підступає ближче.

— Гов, братчику! — але ведмідь мене не слухає і не дивиться на мене.

Кров збурилася, наче хвиля накотилася на мене, земля пішла з-під ніг...

Чоловік якусь хвилю сидів мовчки, підперши голову. Потім він легенько ляснув долонею по столу і мовив, усміхаючись:

— От не хотів, а розповів вам мисливську побрехеньку. Бачили б ви його лапи! Я розстібну сорочку з вашого дозволу... — Чоловік розгорнув поли сорочки і показав на грудях два шрами, наче відбитки двох долонь якогось велетня.

— Добре він мене зграбастав.

Чарки спорожніли. Я кивнув Мошкові, щоб приніс нову пляшку.

...Знайшли мене селяни,— провадив мій співрозмовник, але досить про це. Я довго пролежав у гарячці в домі пана Зеньківа. Коли удень я повертався до свідомості, то бачив усю їхню родину довкола себе — мої родичі теж сиділи поруч — наче біля постелі умираючого, але батечко Зеньків лиш примовляв: "Усе буде добре". А Миколая сміялася. Якось пробуджуюся я серед ночі й роззираюся по кімнаті. Горить лише одна самотня лампа. Миколая вклякла навколішки й молиться.

Досить про це. Минулося, тільки часом з'являється вві сні. Досить. Бачите, я не вмер.

Відтепер батечко Зеньків часто приїжджав на своїй бричці до нас, а мій батько бував у них. Нерідко навідувалося й жіноцтво. Старші перешіптувалися, а досить було з'явитися мені, як Зеньків починав усміхатися, підморгувати мені й простягати чарку.

Миколая... любила мене. Так сердечно! Повірте мені. Принаймні я вірив у це, і наші старі вірили в це.

Так вона стала моєю дружиною.

Батько передав мені хазяйство. Зеньків подарував доньці ціле село. Весілля справили у Чернелиці. Усі повпивалися, мій батько танцював козачка з мадам Зеньків.

Другого вечора — усі все ще шукали, наче небіжчики у Судний день, свої частини тіла й не знаходили їх,— я сам запряг шестерик коней, усі шестеро білі, наче голуби. Блискуче волохате хутро забитого мною ведмедя устеляло сидіння, а лапи з позолоченими кігтями звисали аж до підніжок з кожного боку брички; велика голова, з іскристими, наче живими, очицями лежала в ногах. Мої люди — селяни, козаки на конях з палаючими смолоскипами та віхтями у руках. Я беру мою дружину — горностаєве хутро накинуте на плечі — й несу в бричку. Мої люди

святкують; вона сидить, мов королева, на ведмежій шкурі, поставивши маленькі ніжки на його велику голову.

Моя челядь на конях — довкола нас; так я й увів молоду господиню у наш Дім.

Рай кохання — ще одна велика дурниця, про яку можна прочитати у німецьких книжках, а потім сліпе обожнювання дівчини...

— Як писав Шіллер у...

— Ох прошу вас, я гадаю, ви не збираєтеся тут декламувати мені пана

Шіллера? Змилосердіться, Бога ради...

— Мав рацію той пан Шіллер,— мовив мій шляхетний співрозмовник. — Чудова ілюзія. Було би диво з див, якби непорочна дівчина стала вершиною творіння, а любов стала б тим прекрасним сліпим почуттям, яке чоловік мусив би мати в душі до тої дівчини. Моя мрія розкололася ось так, навпіл.

Щойно тоді, як вона стала моєю дружиною, я наважився її любити, а вона — мене. Тоді вона відкинула геть звичаї, умовності, пристойність, геть усе — разом із корсетом та підтяжками для панчіх — скинула на підлогу. Моя любов повнилася її любов'ю і все росла й росла. Наші кохання росли, росли, наче близнята.

Панні Миколаї я цілував руки, своїй дружині — ноги, не раз зубами впивався так, аж вона скрикувала і тручала мене ногою в обличчя.

Тепер я розумів, чому припадають на коліна й моляться перед жінкою з дитям. Але вони й з неї зробили непорочну діву, приручену тваринку нашого Господа Бога.

Бачте, дівчина є своєрідною рабою у своєму домі. Батьки нерідко вважають доньку своєю власністю. А от жінка — уже щось зовсім інше, щомиті вона може мене покинути. Чи не так? Вона має таке саме право вибору, як і я. Тому й поставили на вівтар непорочну діву. Яка нісенітниця! А потім кажуть: "О чарівне дитя!" Отаке собі жовтороте курчатко і має бути мені рівнею. Подумайте про це, будьте ласкаві.

Любов чоловіка й жінки — шлюб, але я маю на увазі той шлюб, який освячує природа.

Та й взагалі, що це таке?

Погляньте на це життя. Дивовижна книга!... — Якусь мить він прислухався до пісні вартових. — ...Ця мелодія! Німці мають "Фауста", і у англійців є така книга. А у нас це знає кожен селянин. Збагнути життя йому допомагає якесь чуття, інтуїція.

Що робить наш народ таким меланхолійним?

Рівнина.

Вона розпросторилася, наче море, й хвилюється на вітрі, наче море. Небо поринає в неї, наче в море. Вона мовчазно обгортає людину, мов нескінченність. Чужа, як і природа.

Людині завжди хотілося промовляти до неї й почути відповідь. Як крик болю, вивергається пісня з її грудей, і, не знайшовши відзвуку, вмирає, як зітхання.

І людській істоті стає тоді незатишно. Хіба вона не належить рівнині? Хіба не рівнина її створила? Хіба рівнина лиш підкорила її собі? Чи рівнина відштовхнула її від себе?

Мовчить рівнина, не дає відповіді.

З узголів'я могили виростає дерево, на його гіллі щебечуть горобці. Може, це і є відповіддю?

Чоловік приглядається до мурашок, як тягнуться вони вервечками, наладовані личинками, чимчикують туди й сюди по теплому піску. Тут у них свій світ. Метушня на малесенькому клаптику простору, невтомна боротьба за... За ніщо. Чоловік почуває себе покинутим, йому мариться, ніби він кожної миті може забути про те, що живе.

Тоді природа промовляє до нього в образі жінки: "Ти моє дитя. Ти боїшся мене, наче смерті, але я тут, і ти тут. Цілуй мене! Я кохаю тебе, ходи, творитимемо разом чудо життя, яке тебе так страшить. Іди до мене, я кохаю тебе!..

На якусь мить він замовк. А потім знову продовжив свою розповідь.

...Ми з Миколаєю були такими щасливими! Батьки чи сусіди, які бували у нас в гостях, бачили, як верховодила вона в домі, і як усі їй корилися. Челядь, досить їй було зиркнути на когось, лиш головою одразу ж кивали, кланяючись, наче качки на ставу. Якось мій молодий козачок розбив з десяток тарілок. Наклав їх собі на руки аж до самого підборіддя та й не втримав. Моя жінка зразу ж до батога! "Ну, якщо мене батожитиме сама господиня,— каже він,— то я згоден щодня бити тарілки". Розумієте? І вони обоє засміялися.

Приходили й сусіди.

Раніше вони заходили до мене тільки на свята, наприклад, на Великдень, покуштувати свяченого, а тепер стали бувати при будь-якій нагоді. Усі приходили, скажу я вам.

Бував Мак, лейтенант у відставці, він знав напам'ять усього Шіллера. Добрий був чоловік. Біда тільки в тому, що дуже полюбляв випити. Не подумайте, він не так напивався, щоб валятися під канапою. От уявіть

собі, маленький, грубий, червонопикий чоловічок ставав на середину кімнати і декламував про битву з драконом, а тверезий — уявляєте — переповідав нам геть усі французькі війни. Ну, посудіть самі, хіба можна на такого гніватися.

Приходив і барон Шебіцький. Знаєте його? Власне кажучи, звали його Шебіг, Соломон Шебіг. Був він єврей, ходив з вузликом за плечима, купував і продавав, нажив собі маєток і став зватися Шебігштейном. Якщо хтось там може називатися Ліхтенштейном, казав він, то чому мені не бути, Шебігштейном? А його син зробився бароном і називається Рафаель Шебіцький. Завжди він сміється. Скажете йому: "Виявіть мені честь, приходьте з візитом!" — він регоче. А покажете на двері: "Геть звідси! Пішов!" — теж регоче. А кожній вродливій жіночці відразу ж обіцяє сукні з Бродів або шаль з Парижа; п'є саму лиш воду, щодня паритьсяв лазні, носить масивний золотий ланцюг поверх оксамитової камізельки і хреститься перед трапезою та після неї.

Бував шляхтич Бомбовський; довготелесий поляк з червоними очима, сумними вусами та порожніми кишенями, який завжди збирав пожертви для бідних емігрантів; кожного побаченого вдруге чоловіка він кидався несамовито обнімати і ніжно цілувати. Випивши зайве, починає проливати потоки сліз й співає "Єще Польска не згінела"; першого стрічного бере попід руку, щоб довірливо повідати тому все про польську змову; а коли врешті надудлиться, то викрикує: "Віват! Хай живе!" і п'є з брудних жіночих черевичків.

Преподобний пан Мацек, сільський священик — втілення справедливості,— він завжди знайде слова потіхи для всіх і в усьому, чи то стосується народження, чи смерті, а чи одруження. Найбільше цінить він тих, хто спочив у Бозі, і панахиду по них правив по найвищій таксі. Коли панотець що-небудь комусь доводив, то примовляв: "Клянусь пеклом!", тоді як інший на його місці сказав би "Клянусь Богом" чи "Слово честі!"

А ще бував у нас вчений Тадеуш Кутернога, котрий ось уже одинадцять літ намагається здобути ступінь доктора, та ще й — подумати тільки! — доктора філософії.

А ще поміщик Леон Бодушкан, справжній друг, та інші веселі панове.

Веселе товариство! Веселе, як бджолиний рій, а от перед нею усі відчували респект.

Жіноцтво теж приходило до неї в гості; добрі подруги, які забігали побазікати, солодко усміхалися, щохвилі клялися й присягалися в любові та дружбі, а потім... та ви й самі знаєте. Ось так ми й жили з нашими сусідами, я пишався своєю жінкою, коли вони пили з її мештів і декламували їй вірші, а вона поглядала на них, немов кажучи: "Чого вам усім треба?"

Найлюбіше нам було залишатися наодинці з собою.

Таке велике господарство, як наше, приносить, знаєте, свої клопоти й свої радощі. Жінка сама взялася до справи. Ми самі собою будемо керувати, казала вона, а не наші міністри. А міністром був мандатор Крадулинський, старий поляк, чоловік, скажу я вам, послідовний — на своїй голові не мав ані волоска, а у своїй бухгалтерії ані єдиного рахунку, що був би в порядку. Потім — лісничий Крейдель. Німець, як ви могли, певно, виснувати. Маленький зростом, мав маленькі очиці, великі прозорі вуха та високого й тонкого, аж прозорого, гончака.

Моя дружина спрягла їх усіх докупи. Ба! Певний, що вона б і батогом їх потягнула, якби вони їхали не так, як їй того хотілося.

А що вже казати за селян. Ішли ми собі полями. "Слава Йсусу Христу!" "Навіки слава Богу! Амінь!" — і все це так радісно. А на обжинках на нашому подвір'ї аж вирувало від людей, челяді, косарів. Моя Миколая стояла на сходах, а вони клали їй до ніг снопи з нового

урожаю. Веселилися, співали, танцювали. Вона брала в руки чару вина: "Будьмо здорові!" — і випивала до дна.

Челядь цілувала їй ноги, клянусь.

І на прогулянки верхом вона також зі мною виїжджала. Я простягав руку, вона ставала на долоню — і вже була в сідлі. Для верхової їзди у неї була смушкова козацька шапка з золотою китицею, що витанцьовувала на всі боки, а кінь іржав, роздуваючи ніздрі, коли вона поплескувала його по шиї.

Потім я навчив її обходитися з рушницею. Була у мене така маленька рушниця. Стріляв нею горобців, коли був малим. Перекинувши її собі через плече, вона бродила зі мною лугами й стріляла перепелів. Розкіш то була, скажу я вам, розкіш! Якось внадився яструб до моїх кур, вхопив у Миколаї з-перед очей чорну квочку з білим чубчиком. Я чатував на нього. Аякже!

Одного разу повертався я від ями, де прикопують на зиму яблука. Аж він тут як тут. Ячить й кружляє над подвір'ям. Я ж тільки лаюся. І раптом постріл. Яструб ще раз змахує крильми й падає додолу.

Хто стріляв?

Моя дружина.

— Більше не крастиме у мене квочок,— каже й прибиває птаха на дверях стодоли.

Приходить фактор, випаковує свої манатки, голосно вайкаючи. Єврей тільки зітхає щоразу: "Строга пані!" — і цілує її лікоть.

Або ж їду до міста. Йде пані старостиха у голубій сукні з білими мушками. Мода є мода. Купую теж голубу сукню з білими мушками. А моя Миколая хоче червоної.

Якось вибираюся в Броди, привожу оксамиту усіх барв, шовки, хутра — та які хутра! Серце їй мало не вискочить з грудей, скажу я вам.

Але ж одягалася вона, очей не відірвати!

Була у неї кацавейка, зелена, справді, соковито-зелена, оторочена сибірською сірою білкою — російська цариця не мала кращої — а білка завширшки з долоню. І уся кацавейка підбита срібно-сивим хутром, така м'якенька.

Бувало лежала вона собі довгими вечорами на канапі, заклавши руки під голову, а я читав їй уголос. Полум'я потріскує, самовар співає, цвіркун цвіркоче, шашель шарудить, миша спокійно гризе щось у кутку, бо білий кіт лежить собі на припічку й пряде пісеньку.

Читаю їй романи. У Коломиї, знаєте, є випозичальня, та й у сусідів — у того чи іншого — знайдеться якась книжка.

Вона лежить із заплющеними очима, а я — у фотелі, і лиш поглинаємо книжки. Довго не можемо заснути. Сперечаємося, чи дістанеться героїня герою, чи ні. Часом трапляються мелодраматичні історії, і тоді моя Миколая аж пунцовіє від люті, до самих кінчиків вух. Вона піднімається з подушки, підпирається рукою і каже мені так, наче це я той роман написав: "Вона не має права так робити, чуєш?" — а сама мало не плаче.

Жінки у цих романах, знаєте, завжди страшенно шляхетні. Коли коханий у небезпеці, вони тут як тут, щоб жертвувати собою. Подумайте лишень! Чорти б їх ухопили! Якось була, щоправда, така сцена, де жінка відступається від свого чоловіка, щоб урятувати свою дитину. Дурна

історія, скажу я вам. "Сила материнської любові", так вона, здається, називається. Дурна історія, але Миколая аж тремтіла з хвилювання і довго про ніяку іншу книжку й чути не хотіла.

Часто, буває, стрибає вона з ліжка, жбурляє мені книжку просто я обличчя і показує язика. І ми гасаємо одне за одним, як діти. Я ховаюся за дверима й лякаю її.

Або ж вона починає розігрувати зі мною щойно прочитану історію. Йде до своєї кімнати. "Коли повернуся, ти будеш моїм рабом". Потім перевдягається султаншею, одним шалем обвиває стегна, а другим — голову у формі чалми. Мій черкеський кинджал — за пояс, уся оповита білим серпанком — і виходить до мене. Жінка! Де там... Богиня!

А коли вона спала, я міг годинами дивитися на неї, прислухатися до її дихання. Часом вона зітхала уві сні, і мені ставало так боляче, ніби я завдав їй якоїсь муки, і страх охоплював мене, що вона, може, вже не моя, що вона померла. Тоді я кликав її, вона сідала в постелі, дивлячись на мене великими очима, й сміялася.

Та найкраще їй вдавалася роль султанші. Ані один м'яз не ворухнеться на її обличчі. Коли я казав: "Але ж, Миколає!" — я підсміювався з неї, вона ж тільки зводила догори свої брови, упивалася в мене очима так, що я замалим почувався, мовби на палі. "Чи ти при своєму розумі, рабе!" — і не було на те ради. Я був її рабом, а вона повелівала, як султанша.

Отак жили ми, мов пара ластівок, сиділи рядочком й голубилися. Солодка надія помножила нашу радість. Та все ж, як боязно мені було за дружину. Я часто відгортав їй волосся з чола, просто так, і сльози підступали мені до очей. Вона розуміла мене, обнімала за шию і плакала.

Проте усе сталося так несподівано, прийшло, як щастя. Я поїхав до Коломиї за лікарем, а коли повернувся, вона простягнула мені на руках дитя.

Наші батьки просто танули з радощів, а челядь... гуляла й веселилася, усі були п'яні, а на стодолі стояв собі в задумі бузьок на одній нозі.

Було тепер про що думати, про що турбуватися, і кожна важка година пов'язувала нас ще міцніше.

Але вічно так не тривало...

...Голос мого співрозмовника став безконечно м'яким й тихим, він аж тремтів у повітрі, легенько, наче димок від його люльки...

...А вічно бути так не могло. О прошу вас... і потім... так чи інак... зрозумійте мене. Таке вже правило... Вірніше, я гадаю, така природа. Я часто думав про це. А ви що скажете?

Був у мене друг Леон Бодошкан. Він надто багато читав, то й захворів через те. Так ось, він часто говорив мені...

Але навіщо усе це? Я можу вам...

Він витягнув з-за пазухи пожовклу смужку паперу.

...Він і писав багато. Не був знаменитим, але знав усе... Дивився, наче у воду. Він заглядав у людину, всередину, наче в розібраний годинник, чи все там на місці. І зразу ж казав, що там бракує. Він розумів про що, наприклад, розмовляють поміж себе коти, сміявся й переповідав їхні балачки. Або ж брав квітку і показував нам, як вона живе, як живиться. Він часто говорив про жінок. Жінки й філософія привели його до загибелі.

Він часто щось занотовував, а коли йшов до лісу, то все написане викидав геть. Папір страшив його.

Стривайте, бо я забуду...

Він казав, хто може записати свою любов на папері, той не здатний любити. Він читав грубезні фоліанти в оправі із свинячої шкіри, усього Нестора, але від любовного листа тікав світ за очі. Тож слухайте...

З цими словами він поклав на стіл засмальцьовану смужку паперу.

— Ні, це рахунок,— чоловік сховав клаптик до кишені. — Ага, ось тут.

Він відкашлявся і почав читати:

"Що таке наше життя? — Страждання, сумніви, страх, розпач.

Чи знаєш ти, звідки взявся? Хто ти? Куди прямуєш?

Не мати жодної влади над природою і не знаходити відповіді на це прокляте питання. Уся наша мудрість, врешті-решт, є самовбивством. Але природа наділила нас стражданням, найстрахітливішим у житті людини,— любов'ю. Люди називають її втіхою, жагою..."

При цих словах мій друг починав, звичайно, гірко сміятися. "Поглянь, — казав він мені,— на вовка, коли той шукає самицю. Як він ломиться крізь хащу, слина тече йому з пащі. Він уже не виє, а лиш метляє хвостом. І його любов — хіба це насолода? Це боротьба, боротьба за життя, вона обезкровлює любов.

Мій Боже! А чоловік! Хіба він не кладе свою горду голову жінці до ніг і не благає: "Топчи мене! Топчи мене своїми ніжками, я хочу бути твоїм рабом, твоїм слугою, тільки прийди й звільни мене!"

Так, любов — страждання, а насолода — порятунок. Але це також і влада, коли один повеліває іншим, це сутичка, в якій один підкорює собі іншого. Любов — це рабство, і рабом стаєш, коли любиш. Ти відчуваєш, що жінка знущається над тобою, а ти розкошуєш у пристрасних виявах її деспотії та жорстокості. Цілуєш ногу, що топче тебе.

Жінка, яку я люблю, вселяє в мене страх. Я тремчу, коли вона несподівано заходить до кімнати, зашелестівши сукнею. Жест, порух, захопивши мене зненацька, лякає.

Здається, поєднався би у шлюбі навіки, на це і на те, потойбічне, життя, злився б воєдино. Поринаєш душею у чужу душу, опускаєшся вглиб чужої, ворожої натури, приймаєш її благословення. Смішно, страшенно смішно, бо так не завжди буває. Щомиті тремтиш, боячись втратити себе. Лякаєшся, коли та, інша людина, заплющує очі, змінює голос. І прагнеш стати Єдиною Істотою. Усі, всі свої святощі, ідеї готов би вирвати зі свого єства, щоб повністю перелитися в інше. Віддаєш себе, як річ... як сирівець. Роби з мене свою подобу!

Як у смерть кидаєшся у чужу суть, доки не постане власне.

А тоді приходить страх повністю себе втратити. Відчуваєш ненависть до влади іншого над тобою. Здається, що ти уже вмер. Хочеш заслонитися від тиранства чужої істоти, віднайти себе знову в собі.

Це і є повстання натури".

Мій співрозмовник знайшов другий клаптик паперу.

"...У Чоловіка і була своя робота, свої справи, свої ідеї й наміри. Вони лопотять над ним крильми, мов голуби, й піднімають, мов орли, угору. Не дають упасти. ...

А жінка?

Вона кричить "пробі!" її "я" не хоче вмирати. О ні! І жодного рятунку! Вона ще носить подобу свого мужа під серцем, відчуває, як дитя росте, рухається — живе! І ось нарешті тримає його на руках, піднімає догори...

Що тепер вона відчуває?

Мрія? її дитя промовляє до неї: "Я — це ти, ти живеш у мені. Глянь на мене, я порятую тебе".

Вона пригортає дитинча до грудей і... порятована.

Тепер вона плекає те, що у ній відкинули й зневажили, у своїй дитині. Тримає її на колінах й бачить дорослою, усю до решти віддає себе їй".

Мій співрозмовник згорнув клаптики з роздумами свого друга докупи й сховав їх на грудях. Ще раз помацав їх рукою, пересвідчуючись, чи вони на місці, і застебнув сердак.

— Зі мною трапилося те ж саме,— сказав він. — Точнісінько так. Я, щоправда, не зумів усе так пояснити, як Леон Бодошкан, але все ж хочу вам розповісти. Що ви на це?

— Та певно ж розповідайте, братчику!

— Отож так само було й у мене, так само, так само... Повірите, так самісінько.

Мені захотілося заохотити мого нового друга, от я й мовив стримано:

— Кажуть, дитина — заложник кохання.

Чоловік на якусь мить завмер, вигляд у нього був такий, наче я його смертельно образив.

— Заложник кохання! — вигукнув він. — Маєте рацію, заложник кохання.

Отож я повертаюся додому. У такому господарстві роботи до біса! Повертаюся втомлений, наче гончий пес. Обіймаю свою дружину, цілую, її долоня вмить стирає усі турботи з мого чола. Я лащуся коло неї, як кіт, а вона сміється, і... раптом поруч кричить "заложник кохання". І вже по всьому. Можна починати все спочатку, якщо хочете, але це вже по всьому. Я вам кажу.

Цілий ранок воюєш з мандатором, економом, лісником. Сідаєш до обіднього столу, не встиг ще й серветки пов'язати (я завжди пов'язую серветку, усе за старими звичаями), як чується плач мого "заложника кохання", бо йому не хотілося на руки до няньки. Моя дружинонька встає, годує дитину, але дитя вимагає м'яса і кричить. Я втікаю до сусідньої кімнати. Його забирають, і я можу обідати собі сам та ще й пісеньку насвистувати, якщо схочу, наприклад:

Скочив котик на плотик й моргає,

чи моя пісеньочка вам не набридає?

Або ж іду полювати качок. Цілий день по коліна у воді. Мрієш про тепле ліжко. Що ви, приміром, вважаєте теплим ліжком? Добрий матрац, чи не так? Теплі подушки, теплу ковдру й гарну жінку...

Він почервонів й ледь запнувся...

...Ну ось. Зціловуєш дружині щоки, шию, груди, аж вона горить. Гладиш долонями повні стегна — аж тут кричить "заложник кохання".

Жінка вистрибує з ліжка, щасть у пантофлі й ходить туди й сюди, колишучи маля. Ля, ля, ля! — чується півночі, а ти спиш... сам. Ля, ля, ля!..

Так минув рік.

Усім якось не по собі. Щось висить у повітрі. Кожен чує це, і не може назвати, що ж воно.

Усюди чужі обличчя. Польські поміщики гасають туди й сюди. Цей купує коня, той — порох. А вночі — заграва на небі. Селяни збираються перед шинком: "Це — війна або холера, або революція".

На чоловіка находить, мовби горе. Раптом відчуваєш, що у тебе є батьківщина, і її межові стовпи глибоко вгрузли в слов'янську, німецьку та ще якусь землю. Що треба тим полякам? — гадаєш собі й клопочешся долею орда, що на повітовому управлінні, та ще своєю стодолою. Вночі ходиш довкола своєї господи, щоб нікому не закортіло пустити тобі червоного півня.

Поговорити б з кимось. Але з ким? З дружиною. Ха! Ха! Ха! Уже репетує "заложник кохання", бо йому на носа сіла муха.

Виходжу з дому.

На горизонті червона заграва пожежі. Повз садибу мчить верховий. "Революція!" — кричить і пришпорює далі худого коня.

У селі б'ють на сполох.

Один селянин прибиває сторч косу, надходять ще двоє з ціпами через плече. Інші завертають у двір.

— Пане! Поляки йдуть!

Я ладую свій пістоль, віддаю нагострити шаблю.

— Жінко, дай мені якусь стрічку на шапку, хоч би й драптиву, тільки була б чорно-жовта.

Ха! Ха! Чи повірите?

— Забирайся,— була відповідь,— у мене плаче, у мене вмирає моя дитина,

їдь у село, хай зараз же перестануть дзвонити. Забирайся!

— Ого! Тепер усе по-іншому, я скажу бити на сполох по всіх селах.

А пуцьвірок хай собі плаче — країна в небезпеці!

Отаке, скажу я вам. Але ж добре...

Врешті вона знаходить хвилинку, щоб побути коло мене. Сидимо собі на канапі, я обіймаю її рукою за плечі. І тут вона прислухається, чи не ворушіться мале. "Що ти казав?" — питає перегодом. "Нічого,— кажу, — нічого" А серце так болить, запевняю вас.

— Де ж твоя кацавейка, Миколає?

— Ах, ти ж сам бачиш, я в хаті, коло дитини.

Та, певно. Волосся як-будь зібране докупи, одягнена у першу-ліпшу сукню. Хто ж би то одягався гарно у хаті? Дійсно! Часом я не впізнаю цього вродливого личка. Бо дитина, розумієте... "Коли я причепурюся, дитина мене не впізнає Хіба ти сам не бачиш?" — "Бачу, усе бачу".

Але щойно гості на поріг, хай дитя собі плаче, скільки влізе. Тоді вона лиш на хвильку забігає до дитячої кімнати, а потім наливає гостям чай, сміється, перемовляється то з тим, то з тим. Чого тільки у нас не робиться для гостей!

Ого! Тоді знову з'являється на світ Божий яскраво-зелена кацавейка з сибірською білкою.

— Повинна ж я добре виглядати перед гостями.

От бачите! Якось після довгої перерви я вибрався на ведмедя. Моя дружина, саме колише дитину, й коли я цілую її, каже: "Ну йди вже, йди, бо мале збудиш". Що мені залишається? Збираюся та й іду.

Мій лісничий бачив ведмедя. Але що це? Доведеться розповісти вам ще одну мисливську побрехеньку. Та хай уже. Потрапили ми в біду, лісничий та я. Один селянин побіг додому, щоб попередити. Що за переполох був у хаті, скажу я вам. Ось ми приходимо, дружина кидається мені на шию, підносить мені дитя.

А кров, знаєте, тече з голови... дитина кричить... "Йди геть!"

Мій співрозмовник зневажливо пересмикнув плечима.

— Не варта та краплина крові навіть сльози бідного маляти, але... небезпека ж для мене уже минула, а жінки — істоти дуже практичні. Добре, йду я змивати кров. Лісничий, старий солдат, забинтовує мене. Але що ви собі гадаєте,

"заложник кохання" кричить — тепер уже через мою білу пов'язку.

— Йди, йди геть! Дитина почне заїкатися! Геть!

Що тут вдієш? Кидаєшся на ліжко й лежиш сам, як тоді, коли ще й не спізнав жінки.

Чорти б ухопили того "заложника кохання"! Хай простить мені Бог мій гріх!..

Чоловік перехрестився, сплюнув й продовжував далі.

...Шкуру ведмедя постелив перед ліжком дружини. І що ви собі гадаєте? Вона розкричалася: "Забирайся з тою шкурою, вона нагадує мені переляк мого дитяти". Подумайте собі, не мою кров, не небезпеку, що чигала на мене! Ох, жінки практичні! Жахливо практичні!

— Вибачте,— втрутився я. — А ви не казали своїй дружині...

— Е ні, то ви вибачте,— не дав він мені договорити, майже люто. Його

ніздрі аж роздувалися. — Я казав їй! О!.. Знаєте, що вона мені відповіла?

"Добре, а нащо ж тоді діти?" Гадаєте, вона змогла б? Чоловік — може бути

тільки рабом такої жінки. Чи одразу ж порушити їй вірність? Ні. А може, стати монахом? Також ні. Що залишається? Лиш дозволити себе топтати. О, був час, коли я свою дитину... розумієте?.. Ну ось, наприклад, така сцена.

Палю я собі вранці люльку, довгу турецьку люльку, як ось ця, з просвердленою металевою покришкою. Вона, звичайно, зразу ж у крик, тягнеться до вогню. Я й байдуже. Моя дружина вже гарячкує. "Та дай вже йому,— вона має на увазі кремінь, я ж простягую йому червону, розпечену люльку. Дитина хапає та у плач. "Єзус Маріє! Бідне дитя!" Я ж

бажаю дружині гарної забави, беру рушницю і йду в луги, а там регочу до півсмерті з того, що вона зосталася із заплаканою дитиною, яка попекла собі пальчики.

Тоді моя душа вже не була такою, як раніше. Та що там? Так уже ведеться. Робиш, що можеш. Ну ось помисліть самі. Наприклад, спинився ваш годинник. Настінний годинник. Ну ось. Чи дратує це вас?

— Часом.

— Добре. Отож, вас це дратує. Годинник повинен іти. Тієї ж миті копаєте його ногою, по маятнику. Пішов. Але чи довго йтиме! Знову стоїть. Ще удар наголо.

Знову стоїть. Тут уже вас бере нетерплячка, і ви лупите й лупите по ньому.

Тепер годинник уже й не думає ходити.

Так ведеться й тому, хто хоче урівноважити своє серце, його ритм, точнісінько так.

От любиш свою дружину, але хочеш чогось більшого, аніж саме тільки ліжко. Бачте, жага до жінки, то як біль. З часом він минає. Бачиш, що уже звільнений, і нічого, окрім того. Бачиш, що усе це, власне кажучи, ніщо, що існує щось інше, більше; що чоловік й жінка — це щось значніше, вагоміше, ніж просто вовк і вовчиця. Та усе було надаремне.

Уявіть собі, що моя дружина — це книга. І я радо читав би її. Але мені весь час доводиться починати спочатку. Врешті я закриваю її. Хай хтось інший, якщо схоче, дочитує.

На початках мені просто хотілося трохи розвіятися. Неподалік стояли гусари. Тож я заприязнився з офіцерами. Ото були люди! Банай, приміром, знаєте такого?

— Ні.

— Або ж барон Пал. Теж — ні? Або Немет, із шпичкуватими вусами,

напевне, мусили знати?

Одного разу їхали ми до одного, іншим разом — до другого. У мене ж вони бували майже щоднини. Ми смалили люльки, пили чай, хтось розповідав якісь побрехеньки, а наприкінці грали в карти. Часто ходили на полювання. Я навчився тоді стріляти бекасів. Моя дружина помітила, що я відбився від хати. Якось прийшла до мене, сіла, спершу розмова була тиха, а потім пішли докори. Я ж тільки захищався: "Але ж, люба моя, що мені робити вдома? Тут тільки й чути крик твого дитяти". Іншим разом з'являється моя Миколая у яскраво-зеленій кацавейці, отороченій сріблистою білкою, з високо зачесаним волоссям, і сідає коло гусарів.

Я сміюся, вона хоче викликати в мене ревнощі, крутиться, жартує, воркує. Мене й зовсім не помічає. Ну, а мої гусари, самі знаєте... Хоча у них свій кодекс честі, нема чого казати. Та зрештою, у нікого й бажання не було. Бо навіщо? Накликати собі смерть, чи біду, чи каліцтво, навіщо? Та й тобі байдуже, бо уже не так любиш свою дружину. Але гусари під'юджують мене: "Що ти, братчику, на те скажеш, що твоя жінка так добивається наших залицянь?" — "То позалицяйтеся!" — "Справді, можна?" Саме тоді до мене у дім прийшов новенький, той... але ви його й так не знаєте. Я його одразу ж незлюбив. Блондин, з тих, знаєте, зовсім білих. Поміщик. Змушував свого камердинера щодня обкурювати фіміамом собі волосся, читав уголос "Ігоря...", Пушкіна, влаштовував інсценізації тих творів — ну, справжній комедіант, скажу я вам.

Отож він... він мені не сподобався. А от моїй дружині припав до серця...

Голос мого співрозмовника став хрипким. Чим більше він розпалювався, тим глибшим, густішим ставав його голос й здушено виривався з глибини грудей.

...Але про це згодом.

Тоді ми бенкетували.

Узимку приїжджали поміщики з околиці зі своїми дружинами. Влаштовувалися танці, маскаради, виїзди на санях, усе, усе було!

І моя дружина веселилася.

А влітку з'явилася друга дитина. Теж хлопчик, обидва хлопчики. І злагода у нашій сім'ї трохи відновилася.

Якось я сказав Миколаї — я саме чергував коло її ліжка й накривав ковдрою, коли вона скидала її з себе: Змилосердься наді мною, прошу тебе, візьми годувальницю дитині!" Але Миколая тільки похитала головою. Ну що мені було робити? Набігли сльози на очі, і я вийшов геть. Усе було даремно.

Миколая знову майже цілий рік займалася тільки дитиною. Ми рідко розмовляли.

Коли мені хотілося їй щось розповісти, то мусив починати здалеку, і моя дружина почала нудитися біля мене. Вона позіхала раз по разу, й очі їй склеплювалися. А як легко ми зчиняли сварку, аж у вічі стало кидатися. їй завжди хотілося отримати верх наді мною.

Досить мені було похвалити когось із челяді, як вона зразу ж звільняла того зі служби. Ну і, звичайно, одразу ж сварка. Або ж я кажу, що їй личить голуба хустка. Справді, личить. Другої неділі уже хтось із челяді з'явиться у тій хустці в церкві.

І все це на людях, так неприємно. Не хочеться завдавати їй прикрості, та все ж я мужчина. І завжди вона стане на бік іншого у суперечці. Завжди я не маю рації, а той, інший, має. Ну, що ви на це скажете?..

Чоловік сердито сплюнув.

...Або ж прошу її: "Люба Миколає, змилосердися, не роби мені цього". То вона й справді часом змовчить.

"А милостива пані що скаже?" — "Я скажу те, що мій чоловік каже!" О тартарари!

їй важко змусити себе погодитися у чомусь зі мною. Ніяк не можу збагнути, що я все ще живу.

Якось я цілком несподівано програв велику суму. Ставки, знаєте, були високі, і я, звичайно ж, програв. Одного разу таке вже бувало. Тоді я програв усю свою готівку, коней, бричку...

Зараз він щиро з цього сміявся.

...Що поробиш... Але я взявся за голову і сказав собі: це ти недобре вчинив. Усе припинилося: друзі, сусіди...

Тільки отой приходив.

Мене, знаєте, це вже більше не турбувало. Я почав господарювати, досить успішно. А коли бачиш, як під руками проростає те, що ти посіяв, робота притягує. Зрештою, господарство також гра. Намічаєш собі план, як у гру, щоразу треба уміти його змінювати залежно від обставин, та й випадок грає свою роль. Бурі, град, мороз, спека, хвороби, сарана...

Буває, сідаю до чаю, набиваю люльку, а сам думками деінде: то згадую, що коня треба підкувати або що пора у сад заглянути, щоб з'ясувати, хто ж бере верх: мій сторож чи моя горілка. Одягаю шапку, знову виходжу з хати, і не в голові мені більше, що моя жінка сама зосталася вдома з дітьми.

Отак, як воно мовиться: "Шлюб не гірший за інші". Уже й сам преподобний Мацек приходив з єлеєм. Його обличчя, волосся аж виблискували, і комір хламиди також. Навіть на ліктях та на чоботях виднілися сліди помазання. Він увесь виблискував, наче херувим. Піднімав наді мною свою жовту тростину, мов патерицю, а ще вище — голос. "Але ж, преподобний отче! Що вдієш, якщо ми не любимо більше одне одного?" — "Ого-го! Сто чортів! То ж бо й воно!"— і сміявся так, що його преподобний живіт та єлейні щоки аж ходором ходили. "Ого! Сто чортів! Оце тобі й християнський шлюб!" — "Панотче, але чи мусимо ми ось так жити? Це ж не годиться!" — "Ого! Сто чортів! Певно, що не годиться. А нащо ж тоді церква? Чи знаєте ви, шановний, заблуканий друже, що таке християнство?

Якщо ви потішаєтеся собі з жінкою без кохання до неї, шо про вас скажуть? Розпусник! У християнській моралі це само собою розуміється.

Якщо ви даєте такій жінці легкої поведінки гроші або даруєте їй щось, скажімо, хустку чи будь-що інше, кожен плюне в її бік. Продажна курва! Тільки так розуміється це у християнському шлюбі! А про що ж веде мову моторна дружина-християнка? Може, про свою жагу? Чорта з два! Про свій ранковий туалет мовить вона та про те, як вбирається та що їсть її моторний чоловік-християнин. Хіба не так?

Любов — це значить: піклуйся про свою дружину, забезпечуй своїх дітей і матимеш за це винагороду — подружнє ложе. І баста! Ось це і є християнський шлюб, чорти б його вхопили. Ось що я скажу.

Просто ганьба, коли дівчинисько закохується і — на, маєш тобі,— народжує дитину. Пфі! А тоді плюйтеся собі скільки влізе... Боже помагай!

Одружуються з кохання, питаю я вас, чи заради попівського благословення? Ну? Коли б одружувалися заради кохання, то на дідька здалося оте благословення? о! Ось вам моя думка!" — отакий наш панотець.

Усе самотніше ставало мені вдома, і я втікав з хати.

Броджу по полю під час жнив, залажу собі під складені стріхою снопи, палю й слухаю, як співають женці. Іду в ліс до лісорубів, часом вполюю білку. В усьому повіті немає такого ярмарку, на якому б я не був. Та й у Львів їжджу часто, особливо на контракти. Тижнями вдома не буваю.

І врешті-решт приймається як належне те, що я свою жінку... ну, розумієте... тільки коротко, одне слово, дотримуємося норм християнського шлюбу.

Моєму сусідові таке, щоправда, й в голову не приходило. Гадає, певно, що можна змушувати своє серце палати, що Божий день. По півднини просиджує у моєї жінки, особливо тоді, коли мене немає вдома. Тільки-но я на ярмарок або на полювання, а він уже тут як тут.

— Чи мій друг... — так він мене називає, то ж дотримуватимемося цього

звертання,— чи мій друг удома?

— Ні.

— О як шкода!

Чуєте? Ото тхір! Умощується й декламує з Пушкіна.

А потім десь у розмові: "Але ж його ніколи немає вдома! ґм..." "Ніколи!" — тільки й киває головою моя дружина. О Боже! Уявляєте, в усьому йому підтакує. Мовить отак натяками, а він лиш хитає головою та співчутливо сопе носом. Про чоловіків говорить лиш у загальному, розважливо і повчально, не зважується одверто ганити, лишень покахикує собі у хусточку.

А мені, подумайте тільки, влаштовує справжній скандал, що я занедбую свою жінку. І яку жінку! Таку чудову жінку, з такою душею, такою чистою душею, таку духовно багату, яка читає Пушкіна, наче молитовник.

Легко казати! Ти маєш її за чашкою чаю, зодягнену у біляче хутро, жваву й веселу, мов білка, а я!.. Ах! Слухайте краще далі.

Отож він перечитує їй купу книжок уголос, а вона собі виношує якісь ідеї і зітхає, коли мова заходить про мене.

Що ж, власне, діється? Що ми заподіяли одне одному? "Ми не розуміємо одне одного",— каже вона.

Ось бачте, дослівно вихопила з якоїсь німецької книги. Дослівно, кажу я вам. Маєте оті ідеї.

Однієї ночі повертаюся я додому з Добромиля, з ліцитації, знаєте. Моя дружина сидить на канапі, нога на ногу, обхопила руками коліно і дивиться поперед себе відсутнім поглядом.

Мій друг щойно побував тут — на моїй дружині біляче хутро, та й зрештою я його нюхом чую. Якусь мить я трохи не розсердився, але потім облишив те. Моя дружина така мені люба, я цілую їй руки, голублю хутро на кацавейці. Раптом вона зводить на мене погляд, і той погляд такий чужий. Я лиш дивуюся.

— Так не може продовжуватися,— каже. Зовсім несподівано. її голос став хрипким. Потім вона переходить на крик.

— Що з тобою?

— Ти приходиш до мене тільки вночі! — кричить вона. — До метреси залицяються по-великосвітськи, а я... я хочу любові!

— Любові? Хіба ж я тебе не люблю?

— Ні! — сідає на коня і геть з двору.

Я шукаю її цілу ніч, потім день.

А коли наступного дня, увечері, повертаюся додому, бачу, що її ліжко стоїть у дитячій кімнаті, і я знову сплю сам...

Я міг би постояти за себе... це правда, але... тоді... тоді я був надто гордий, тоді я подумав, що все ще налагодиться. Ох ці наші жінки! Ось був у повітовій канцелярії один німець-канцелярист. Його дружина одержувала любовні листи від якогось ротмістра. "Що то у тебе за лист, люба?" — бере листа з її рук, читає і тут же лупцює свою дружину. Лупцює її — та що там казати — лупцює доти, доки вона знову починає його любити. То був щасливий шлюб!

А я! Я був просто рабом. Умів би я тоді повестися... Але тепер усе це вже не має значення.

Відтепер ми казали одне одному "доброго ранку" та "на добраніч". І це все! Добраніч! Ото були нічки! Я міг би записатися у ранг святих...

Я знову почав ходити на полювання. Цілі дні проводив у лісі. Знав я одного лісничого, називався Ірена Вольк, дивний чоловік. Любив усе живе, аж тремтів забачивши тварину і неодмінно її убивав. Потім тримав здобич у руках і примовляв сумним-пресумним голосом: їй уже добре, їй уже добре!

Дане Богом життя він вважав за нещастя. Не знаю чому. Дивний чоловік. Але про нього я розповім вам іншим разом.

Якось поклав я до своєї торби трохи хліба, сиру й подався з дому. Розташувалися на узліссі для перепочинку. Ірена пішов на поле й накопав бульб, розклав ватру й спік ті бульби у черіні. Ми добре побенкетували чим мали.

Блукаючи безмовним темним пралісом можна спіткати вовка чи ведмедя, побачити беркута на гнізді, надихатися важким вогко-холодним лісовим духом, напоєним духмяними запахами. Можна розкластися з обідом на поваленому стовбурі дерева, спати в гірській печері, скупатися в чорному озері, у якому не сягнути дна і яке ані хвилькою не збрижиться, гладка темна поверхня його поглинає промені сонця й сяйво місяця. Жодних почуттів не залишається, первісні чуття заступають усе: їси, бо голодний, любиш, бо жадаєш...

Сонце заходить. Ірена шукає губки.

Аж гульк — край стежини сидить якась селянка.

Вицвіла голуба спідниця не прикриває маленьких запорошених ніг. Брудна сорочка, заправлена у спідницю, зсунулася з пліч, стан перехоплений поясом, а з-поза складок, з пазухи, проглядають перса.

Навколо неї пахне чебрецем. Вона обхопила голову обома руками, сперлася на коліна ліктями і задивилася поперед себе. Світлячок сів на її темне волосся. А волосся, нечесане, спливає з-під червоної хустки їй на плечі.

Здалеку, на тлі призахідної заграви, її обличчя здається темним, профіль гострий, наче висічений. її носик задерикуватий, витончений, наче в орлиці. Коли я гукнув її, вона скрикнула, і крик той теж був схожий на орлиний, зиркнула на мене. Якусь мить її очі були заволочені мовби серпанком, і у їх глибині грали сполохами голубі язички полум'я.

її скрик відбивається луною від стрімкої скелі, потім його ще раз повторює лісова хаща, і ще раз далекі гори...

Я стою перед цією жінкою, і мені недалеко до переляку.

А вона схиляється, зриває чебрець й прикриває розпашіле обличчя червоною хусткою.

— Що з тобою? — питаю.

Вона не відповідає, лиш мугикає якусь сумну мелодію, думу, звуки якої, наче сльози, скрапують долі.

— Що з тобою? — кажу я. — У тебе якийсь смуток, біль?

Вона мовчить.

— То що ж з тобою?

Вона дивиться мені в обличчя, сміється і знову затуляє очі довгими віями, мов чорним серпанком.

— Що тобі бракує?

— Овечого кожушка,— каже тихо. Я сміюся.

— Почекай, привезу тобі з ярмарку.

Вона ховає своє личко.

— Але ж смороду буде! Новий овечий кожушок! Знаєш, краще я привезу тобі сукман. Що ти скажеш на це? З кроликом, чорним... або ні — з білим, молочно-білим хутерком...

Вона глянула на мене здивовано, не серйозно, а саме здивовано, примружила очі, а уста у неї мало в танок не пішли вкупі з білими зубками. Хитринка поволі сповзла з кутиків її вуст на щоки, і раптом бешкетливий усміх засяяв на її личку.

— Ну і чого ти смієшся?

Мовчить.

— Кажи, хочеш сукмана чи ні? З кролячим хутром, молочно-білим хутром?..

Раптом вона встає, обсмикує спідницю й поправляє сорочку.

— Ні,— каже. — Якщо вже хочете мені дати сукмана, то хіба зі сріблястим хутром.

— Як це — зі сріблястим?

— Хочу такого хутра, яке носять благородні пані.

Я лиш глянув на неї.

Самозакоханість сонячно покоїлася на її личку, наче сама невинність, цілувала її душу, пестила її, корилася її примхам, така бездумна. Так, певно, вона бездумно цілує образ. Не було у ній жодного принципу, жодної думки. Нічого й схожого! Нею правила мораль хижака та закони лісу. Християнство було для неї чимось таким же далеким, як і для кішки, яка, бавлячись, випадково перехрестить лапою носа.

Я дійсно привіз їй сукман зі Львова і... ви будете сміятися... Я закохався у ту жінку.

То був такий роман, схожого не знайдете.

Лунав перший постріл, і вона вже тут як тут.

Я розчісував їй пальцями волосся, мив їй ноги у лісовому струмку, а вона бризкала водою мені в обличчя.

То було незвичайне створіння.

У її кокетуванні було щось моторошне. Вона мучила мене, скидаючи у найглибші провалля приниження, мучила так, як не мучила зневага жодної благородної пані.

— Але ж змилосердіться, пане! Милостивий пане! Що ж мені з вами робити? — і врешті робила зі мною, що лиш їй заманеться.

Якийсь час ми обоє мовчали...

Селяни та дяк тим часом уже пішли з шинку. Єврей оперезався молитовним ременем та й так заснув. Він тихенько посвистував уві сні носом і покивував у такт головою.

Його жінка сиділа біля шинквасу. Голову опустила на руки, прикусила пальці, сонні очі напівзаплющилися, але погляд її прикипів до чужинця.

Мій співрозмовник відклав люльку набік. Потягнувся.

...Розповісти вам про скандал з дружиною?.. Ви дозволите мені?.. Моя дружина тоді саме захворіла. Я залишився вдома, читав. За якийсь час вона пройшла кімнатою, мовила "на добраніч". Я підвівся, але за нею уже й слід простиг, тільки двері луснули. Знову нічого між нами...

На той час я судився з панством Основ'янами. Перш ніж починати тяжбу та запрягати адвокатів, я подумав собі: запряжи-но ліпше спершу коней і поїдь туди сам.

Кого ж я там знаходжу? Розлучену жінку, яка живе у своєму маєтку і зневажає увесь світ, така собі модерна філософиня.

Вона називала себе Сатаною, а була маленьким любим чортеням. За кожним словом вона зривалася з місця, і очі у неї горіли, мов два світлячки.

Звичайно, я програв процес, зате здобув її серце, її цілунки, її ложе.

Я все ще любив свою дружину.

Часто я лежав в обіймах іншої, заплющував очі і уявляв собі її довге волосся, її пристрасні, гарячі, сухі уста.

Моя дружина теж гарячкувала від ненависті й любові до мене. її серце, як ота квітка, що росте у затінку, бубнявіло нестримною ніжністю. Вона зраджувала себе саме тим, що воліла б приховати.

Одного дня вона поклала мені на стіл листа, якого козачок відносив моїй коханці, і зареготала. Але сміх її раптом урвався; це було майже гидко.

Я відвернувся від неї з надміру любові, вона кипіла жадобою помсти від пристрасної й зневаженої любові.

Ходила вона тепер поривистою ходою, скрикувала уві сні, лупцювала челядь, дітей.

А потім враз змінилася. Стала спокійною, врівноваженою. Затримувала на мені свій погляд якось дивно, вдоволено, і все ж наче болем був пронизаний її гордий сміх.

Прийшов мій лісничий.

— Пан не ходить більше до ліру. А я знаю лисячий сховок на болоті. І знаю,

де водяться чудові бекаси.

Я страшенно любив полювати на бекасів.

— Та й вона... чекає вас біля каменя. Зробіть ласку бідній жінці.

Я беру рушницю, але доходжу до останнього сільського паркана, як мене раптом охоплює незрозумілий страх, я кидаю свого лісничого і мало не біжу назад, додому.

Мені соромно — я ступаю навшпиньки і чую...

Мій співрозмовник раз по разу відгортав з чола волосся.

...Ох, цього не розкажеш. Смикаю двері, а моя дружина лежить...

— Даруйте, що потурбував,— кажу і зачиняю двері.

Що ж я роблю?

Так воно вже у нас ведеться. Німець поводиться з жінкою, як з рабинею, а ми ведемо з нею бесіди на рівних, як монарх з монархом.

Ми ж не думаємо: "Роби все, що тобі заманеться. Але попри те жінка має бути задоволена". У нас чоловік не має жодних привілеїв, у подружжі обоє на рівних правах.

Якщо вже ти дозволяєш собі взяти будь-яку шинкову лярву за щічку, то терпи, коли жінка приймає упадання інших. Лежиш в обіймає чужої дружини, мовчи, коли й твоя жінка обіймає іншого.

Тож чи мав я право?

Ні, не мав.

Отож я поступився і міряв кроками кімнату перед дверима жінчиної спальні.

Я нічого не відчував, усе в мені завмерло, змовкло, стихло. Я тільки повторював собі без кінця: "А хіба ти не робив те саме? Не маєш права! Не маєш права!"

Ось він виходить.

Я кажу:

— Вибач, друже, я не хотів вам перешкоджати, але хіба ти не знаєш, що це мій дім?

Він увесь тремтів, і голос його тремтів.

— Роби зі мною що хочеш! — мовив він.

— Що ж мені з тобою робити? Чи є у тебе поняття честі? Слід би нам повправлятися у стрільбі...

Я ще присвітив йому на сходах. Потім поїхав до Леона Бодошкана, він мав бути мені за секунданта.

Чоловік похмуро усміхнувся.

— Глупство це, власне кажучи,— мовив Леон. — Але до завтрашнього ранку усе має бути в порядку. Зроби мені ласку, прочитай за ніч оці листочки.

І він подав мені оці папери, бачите. З того часу я завжди ношу їх з собою. Дивовижний чоловік!

Я прочитав їх.

Нащо, властиво?

Я кинув виклик коханцеві своєї жінки, але це ще зовсім нічого не означало.

Я був несправедливий, я знав це, але ж честь... та ви й самі знаєте. Проте це все нічого не важило. Я знав, що він у мене не поцілить. З віддалі десяти кроків не умів одрізнити копицю сіна від шпака, а я... Я стріляю добре.

Я міг би помститися. Я міг би його убити. Ніхто б і слова не сказав, але я не чув за собою такого права. І... промахнувся. Бо я, як уже мовилося, мав за собою таку ж вину, як він чи моя дружина.

Після того я подумував розлучитися з дружиною. Але ж діти! Отож-бо й воно. Вони скували нас докупи навіки. І несло нас бурею, як проклятих у Дантовому пеклі.

Певно, вже й вам десь спадало на думку, як це природа злучає нас коханням. Дозвольте мені, може... ах! Що ж я хотів сказати? Ага... З правіків чоловік та жінка створені ворогами. Сподіваюся, ви не зрозумієте мої слова хибно. Природа прагне продовжити рід людський. Чого ж їй ще прагнути? Ми ж, марнославні та легковірні, уроїли собі, начебто вона дбає про наше щастя.

Аякже... Дуля з маком! Щойно з'являється на світ дитя, і кінець щастю, кінець коханню. Чоловік та жінка опиняються у становищі гендлярів-невдах, у яких не вийшов торг, обидвоє розчаровані, бо жодному не вдалося обвести суперника довкола пальця.

А їм усе ще здається, що справа тут лише у їхньому власному везінні. І ось вони починають тоді трактувати одне одного як найлютіших ворогів, замість того, щоб оскаржувати природу за те, що вона, крім кохання плотського, такого минущого, дала їм ще й інше почуття, якому у віках не буде переводу: любов до дітей.

Отож ми не розлучилися.

Він більше не переступав порогу мого дому, але вони бачилися в її подруги.

Є ж такі добрі душі на світі! А я знову став полювати на своїх бекасів.

Тепер я почав дивитися на жінок, як на дичину, полювання на яку важке, але варте докладених зусиль.

Знаєте, як полюють на бекасів? Ні?! Треба знати, як він летить. Бекас злітає, робить три ривки догори, як блукаючий вогник. Шуг, шуг! А тоді летить вперед. Оце і є той момент. Я просто вичікую мить, і він — мій!

Отак і з жінками.

Підеш напролом — нічого не вийде, а знайдеш певний підхід, кожну можна здобути...

Удома був мир.

Діти гасали по дому, і, знаєте, я їх тепер любив, бо їх любила моя дружина.

Часто я думаю, що це у них, саме тоді, відродилася наша любов. Ось вона бігає, сміється, і дивно ставало мені на душі.

А, потім на мене знову найшло, наче потьмарення. Я вимагав, щоб діти любили мене більше, ніж матір, щоб вони любили тільки мене.

Я сідав з ними біля каміна, гуцав їх на колінах, розповідав їм казки, співав пісеньки, як співають селяни, переповідав їм мисливські побрехеньки. І це справді було незвичайно. І ось саме тоді... розумієте... народилася ще одна дитина, дитина того чужого чоловіка. Дівчинка. Ви не повірите, як вона була схожа на мою дружину, викапана мати.

Звичайно, кажуть, що доньки схожі на батька, а сини — на матір. У мене такого не було. Один син схожий на діда, другого я взагалі не знаю, до кого притулити: його моя дружина вичитала, певно, з якогось

роману. Жоден з моїх синів ані рисочки не успадкував від матері, тільки це чуже дитя, дівчинка.

У ту пору дружина думала тільки про себе та про свою помсту... А дитя полюбило мене, прив'язалося до мене, хоча й знало, що нелюбе мені.

Коли я щось розповідав, воно тихенько просилося послухати, сідало на стільчику у темному кутку, завмирало, і тільки оченята звідти поблискували.

Я часто гримав на дівчинку, аж вона трусилася. Коли я йшов геть з дому, вона ставала десь осторонь і дивилася мені услід. Коли я повертався, вона першою вибігала мені назустріч і тут же сама лякалася свого вчинку.

Якось синок сказав: "Ведмідь ще колись роздере тата". Вона зірвалася на ноги, а очі повні сліз. Мені тоді здалося, наче це моя дружина боязко тулиться до мене, благає вибачення й плаче.

Одного разу я сказав до дитини: "Ну, ходи до мене". Вона густо зашарілася і втекла геть. Помалу ми стали нерозлучними друзями.

Жоден з моїх хлопців не успадкував нічого мого.

— Хотів би постріляти лисиць?

— Так,— відповідав хлопчисько. — Лиш би воно так не бахкало.

Якось я розповідав про ведмедя.

— І ось він посунув на мене. Як ти гадаєш, що я зробив?

А хлопець на те:

— Утік.

Дівча ж тільки розсміялося.

Часто вона брала вовчу шкуру і страшила обох братів, а ті ховалися за материну спідницю.

— Хіба ви не впізнали сестричку?

— Мамо,— казали вони,— вона ж зовсім як вовк, і очі в неї горять, і виє вона, як вовк.

Коли мене не було вдома, мала в тривозі вешталася по будинку.

— Тільки б тато не упав!

— Як же він упаде?

— О! Я знаю цих коней, отих гнідих, вони ж дикі звірі... А якщо раптом ведмідь...

— Тато стріляє просто йому в білу латку на грудях,— зі знанням справи каже мій синок.

— А якщо не влучить?

— Він завжди влучає.

Коли дівчинка підросла, вона падала на землю, качалася й плакала, щоб узяти її з собою. Врешті-решт я взяв її.

У мене була маленька рушниця,— дружина колись ходила з нею на полювання,— купив їй ягдташ і взяв із собою.

Але ж мужності було у цієї дівчинки, хоробрості, як у чоловіка. Ні! Де там чоловікові до неї! Як би це вам пояснити?

Коли ми пробиралися хащами, кажу їй: "А якщо з нами трапиться щось лихе?" Вона ж тільки сміється. "Я ж поруч з тобою!" Вона боялася лише з мене. Коли вона залишалася удома, її лихоманило від страху, а перед вовком вона почувалася так спокійно, наче це й не вовк зовсім, а квочка. Як ми розуміли одне одного! Мені навіть говорити нічого не треба було, вона розуміла мені з першого погляду, жесту, руху. Проте ми радо вели розмови поміж собою.

Коли ми зносили впольовану дичину, Ірена ставав коло неї на коліна білував тушу, а потім ми сиділи разом, і світ був для нас наче книга з кольоровими картинками, яку я показував своїй дитині... І все ж не своїй! Але це була її донька! І я любив малу.

Моя дружина теж любила її без міри. І чим більше дівчинка прив'язувалася до мене, тим палкішою ставала матірня любов.

Коли я брав дівчинку з собою, дружина клякла коло малої, цілувала її й тихо просила: "Запишися зі мною". Але мала тільки хитала головою. Я сміявся, і вже далеко від дому, у лісовій хащі, не раз згадував ту сцену і радів, що дитина зі мною, а мати аж не тямиться вдома від страху.

Часом дружина клала дівчинці на коліна якесь шитво, але мала тільки вдавала, ніби шиє, раптом кидала роботу і втікала геть... чистити мою рушницю. Або ж дружина веліла їй щось зробити. Дівча дивилося на мене і не рухалося з місця.

Якось дружина не стрималася: "Він не твій батько!"

— Тоді й ти не моя мама,— відповіло дитя спокійно. Жінка зблідла, але вже мовчала, тільки зрідка плакала.

— Що за дурниці! Нащо сльози проливати? Світ-бо такий веселий!

...Мій співрозмовник вихилив останній келишок токаю.

— Веселий! Це сказав отой... отой... правильно, отой Карамзін! Він, властиво, росіянин, але це не має значення. Великий Карамзін! Як же він сказав? Не знаєте?

Він ухопився за волосся, наче хотів з голови висмикнути згадку. ... тепер я міг би розповісти вам про свої пригоди. Усі жінки належать мені, геть усі: селянки, городянки, жидівки, панянки! Усі: блондинки, шатенки, брюнетки, руді, геть усі! Усі!

Пригоди, пригоди, оце скажу я вам! Пригоди схожі на... на... Ох, на що вони схожі?

Ось і тепер є у мене коханка. Як вона мене любить! Дама, справжня дама!

...Щось болить мені голова...

І ще одну коханку я маю. Вона жінка опришка. її чоловіка повісили, а сама вона... Але що мені до того? Що то мене обходить? Вона не вміє навіть читати, ми й не розмовляємо багато, зате любимося, як вовк з вовчицею!

По десять жінок зараз, щонайменше — троє. Одна — для постелі, друга — для душі, а третя — для серця, але ні, що це я кажу! Серце поза грою, зовсім поза грою....

Він засміявся по-дитячому, зблиснувши своїми чудовими білими зубами.

— До чого тут ще й серце? Серце чоловікові потрібне для своїх дітей,

друзів, батьківщини, а для жінки?.. Ха! Ха! Ніколи уже жінці не вдасться

здурити мене, я сам їх усіх обдурюю. Весела комедія! Слід дати їм зрозуміти,

яким має бути справжній мужчина. Ха! Ха! А як вони усі мене люблять, відколи я їх утягнув у свою гру! Усі вони в мене плакали, усі до одної!

— А ваші стосунки з дружиною? — спитав я, коли він раптом змовк.

— Благочестиво живем під одним дахом,— відповів він. — Часом, коли я...

коли я отак думаю про ті часи... про неї, у мене починає боліти голова. Болить

голова... Але ж зараз нам весело! Весело! Весело!

Він пожбурив пляшкою з-під вина у стіну, жид аж скинувся зі сну і зачепив себе чотками по носі.

— Отак! Ось тепер мені добре! — скрикнув мій співрозмовник, розстібаючи

сорочку. — Добре! Весело! Таке життя. Якщо ми веселі, то нам добре. Весело!

Весело!

Він став посеред шинку, задерикувато взявся в боки і почав танцювати козачка, наспівуючи при цьому по-дитячому нестримну, вакханальну й водночас сумовиту мелодію.

Він то гепав на підлогу, відкидуючи від себе ноги, наче щось зайве й недоладне, то підстрибував мало не до стелі й крутився в повітрі.

І ось він стоїть уже без руху, схрестивши на грудях руки і сумно хитає головою. Ось він хапає її долонями, наче хоче зірвати з пліч, і квилить, як квилить орел, рвучись до сонця.

Раптом двері рвучко відчинилися, і старий статечний селянин у коричневому сіряку, з довгим волоссям, меланхолійними вусами та хитрим поглядом, зайшов до шинку.

То був Семен Острів, суддя.

Сумна усмішка освітила його запале обличчя, коли він побачив нас.

— Панове! Чи довго ви вже тут? — спитав він доброзичливо. — Певно,

довго. Та вже цьому не зарадиш...

— То нам можна їхати далі? — спитав мій супутник.

— Звичайно.

— Уже надто пізно, як на те пішло,— мовив мій супутник. — Мені уже

надто пізно, а вам, може, й ні. Благослови вас Господь! Бувайте здорові!

Він лагідно погладив єврейку по щоці, аж кров шугнула їй до лиця. І пішов, але ще раз вернувся. Потиснув мені руку.

— Ах! Що там! — вигукнув. — Вода сходиться з водою, а чоловік

з чоловіком.

Я стояв на порозі шинку, коли він від'їжджав. Він ще раз махнув рукою на прощання і зник.

Я повернувся до єврея.

— О! Він веселий чоловік,— заскимлів той. — Небезпечний чоловік. Його називають Доном Жуаном з Коломиї.

1 Мається на увазі колір державного прапора Австро-Угорської імперії (прим. пер.).

Іваничук Наталя Романівна перекладає з норвезької, шведської, датської та німецької. Живе у Львові. Працює у Львівському центрі періодики.